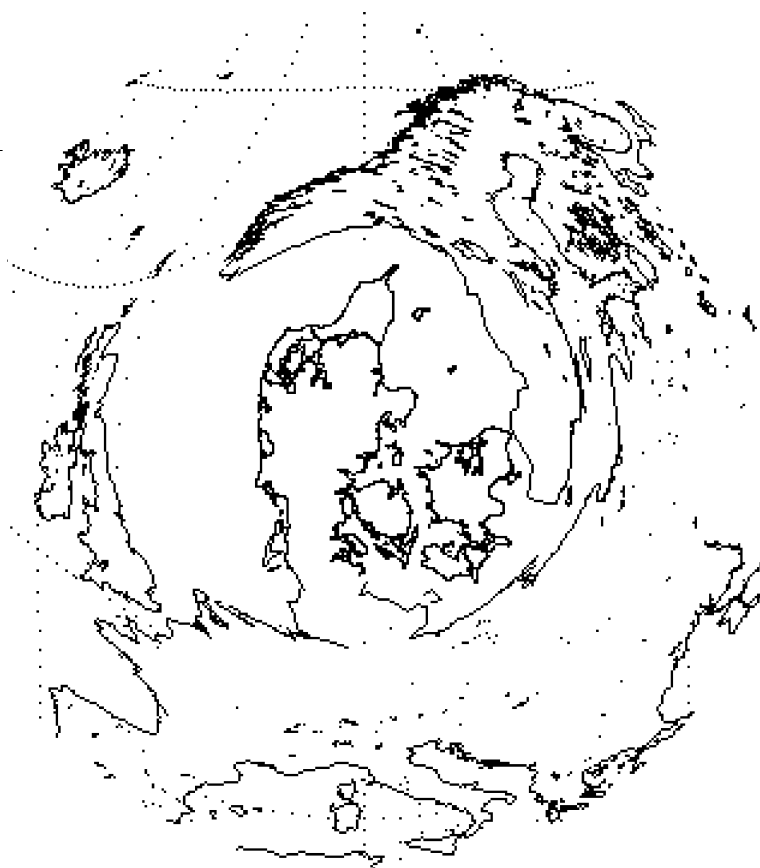

SAMMENHÆNGSKRAFT

– tilbøjelighed eller pligt?

Af Jens Tonboe

"DANMARK ER ET STORT LAND I DANSKERNES BEVIDSTHED"
iflg. google-opslag under "sammenhængskraft"

Under normale omstændigheder burde sociologer være begejstrede, når deres begreber bliver hver mands eje. Det sker ikke så tit, men der findes dog eksempler, bl.a. social klasse, stratifikation og mobilitet, norm og anomi, social kapital – og arv, risiko-, netværks- og arbejdssamfund. Af og til er det dog en blandet fornøjelse, når begreberne misforstås, bruges i flæng eller strækkes helt urimeligt, som det sker for tiden med begrebet *sammenhængskraft*. Det synes ligefrem at være blevet trendy. Her er det ikke bare 'for meget af det gode'; det er også, ved nærmere eftersyn, helt andre og endda også direkte modsatte hensyn, der er på færde. Og så er det tid at være på vagt og sige fra.

DEN SOCIOLOGISK-TEORETISKE FORHISTORIE

Det er ikke så lidt af en udfordring at følge med i den aktuelt omsiggribende debat om den danske sammenhængskraft – ikke mindst fra den sociologiske sidelinie.

For det første er det ret beset sociologifagets konstituerende kerneområde – ikke bare nationens – det handler om. Allerede Georg Simmel stillede jo spørgsmålet om ”Hvordan er samfundet muligt?” (Simmel 1998[1908]). Selvom han ikke eksplicit svarede ”sammenhængskraft”, så undersøgte han dog de grundlæggende betingelser og former for individernes ”samfundsmæssiggørelse”. Inden da havde Ferdinand Tönnies imidlertid med en vis bekymring beskrevet moderniseringsprocessen med sine ”normaltyper” som en glidning fra det tættere, mere følelses- og værdiprægede *Gemeinschaft* hen imod det fjernere, rationelt og funktionelt baserede *Gesellschaft* (Tönnies 1988[1887]). Og få år efter gjorde Emile Durkheim (2000 [1893]) sig stor umage for at vende dette på hovedet og pege på de positive muligheder for organisk solidaritet i det arbejdsdelte industrisamfund og de negativt-begrænsende sider af den førmoderne mekaniske solidaritet – måske, som også hos Simmel, under et vist ’tryk’ fra marxismens forudsigelser om kapitalismens sammenbrud. For Max Weber (1978[1922]: 901 ff.) var sammenhængskraften intimt forbundet med nationalstatens opbygning: Ydre fjender og krige samlede kræfterne indadtil i form af national solidaritet og stolthed, der så igen gav staten styrke og legitimitet i den videre ”magtdynamik”. Inden for mikrosociologien kan man se Cooleys ’primary and secondary groups’ og Redfields ’Folk-Urban continuum’ som udslag af samme dualistisk-normative evolutions-

typologisering med rødder tilbage til Kant.

Siden den første generation af ’klassikere’ har balancen mellem roller-normer-kontrol og innovation-afvigelse-opløsning med Parsons og Merton afgrænset sociologiens hjemmebane for analyser af social forandring – længe før Colemans, Putnams og Bourdieus begreber om social kapital igen fokuserede på det strukturelle, og kommunitarismen fra bl.a. Etzioni (1988, 1993) som et nostalgisk flach-back til den helt lokale ’kultur’ bredte sig fra de amerikanske universiteter til Det Hvide Hus og videre til de europæiske regeringskontorer. På vore breddegrader blev alt dette umærkeligt flettet sammen i den lange proces, hvor solidariteten blev generaliseret til at udgøre hele velfærdsstatens grundlag. Hvad der oprindeligt var hhv. arbejderklassens og bondestandens bevidsthed om fælles interesser hver for sig blev gradvis søgt sammenstrikket med begrebet om ”det sociale medborgerskab” – dog ikke mere end at dette i borgerligt-liberalistiske dominansperioder ses som grundlaget for at holde den enkelte ansvarlig for begrænsningen af det offentlige ressourceforbrug – og staten – i modsætning til socialdemokraternes krav om mere kvalitet i velfærd.

For det andet er det udfordrende, og tankevækkende, at sociologer med få undtagelser (Jensen 2007 og bidragene i denne publikation) ikke blander sig i den aktuelle debat om sammenhængskraft. Er de sig ikke deres fags grundlag bevidst? Eller er de måske ’bare’ ikke deres intellektuelle ansvar voksne? – dukker de sig, evt. for at undgå at blive affærdiget som ”smagsdommere” eller det, der er værre (fx professionelle ballademagere)? Ingen af delene, vil jeg mene. Sociologerne er snarere ambivalente og forvirrede over at se

deres fags kerneland og grundbegreber overtaget og forvansket af helt andre faglige og professionelle kredse med en helt anden normativ dagsorden – lidt på samme måde som det skete med begrebet "Gemeinschaft" – og med det måske også fænomenet? – der nu næsten helt er gledet ud af den tyske sociologi efter nazisternes misbrug af Tönnies. I bund og grund er den aktuelle danske diskussion om sammenhængskraft nemlig udpræget politisk-kulturelt frem for fagligt-analytisk motive ret og orienteret (selvom også dette sidste foregår på en normativ baggrund: Samfund må og skal hænge *sammen* – det er ganske enkelt 'en definitionel implikation'), og – i den udstrækning den aktuelle diskussion er faglig – er den mere økonomisk-rationelt end socialt-funktionelt vinklet.

Først, til ambivalensen, som jeg må erkende selv at være blevet en del af gennem relatering og appel til forskellige former for 'sammenhængskraft' på en række deltemaer, inden et nærmere blik på den aktuelle diskurs og dens bagmænd bragte mig i tvivl om det både fagligt og etisk forsvarlige i dette her og nu.

Dernæst, lidt mere udførligt, om, hvad det er ved denne diskurs, der kan føre til sådanne 'second thoughts', og hvad man eventuelt kan stille op i stedet.

AMBIVALENS SOM UDGANGSPUNKT

I flere arbejder om "Offentlighed i planlægningen" (Tonboe 1974, 1980) var essensen i argumentet, inspireret af Habermas (1971, 1975), at legitimeringen og den langsigtede opretholdelse af demokratiet ikke kun afhæng af sammenholdet i det direkte demokrati "fra neden" fra diverse borger- og protestgrupper for eller imod diverse planlægnings tiltag, eller af konsistensen og etikken i det repræsentative demokrati "fra oven" i form af lydhørhed og ordholdenhed i forbindelse med diverse tiltag, men i *mødet* mellem de to, hvor en herredømmefri diskurs skulle sammenflette reelle tilbud oppefra med reel indflydelse nedefra.

I analysen af "Arbejderbevægelse og lokalpolitik" (Møller og Tonboe 1983) stod graden af indre sammenhæng og sammen-

hold i den lokale fagbevægelse helt centralt for det strategiske valg om at samarbejde med eller søge alternativer til Socialdemokratiet i den kommunalpolitiske interessevaretagelse. Bag dette lå igen de historiske erhvervsøkonomiske forhold som ramme- og dagsordenssættende for den lokale velfærdsstats ekspansion efter kommunalreformen af 1970.

I diskussionen af det evigt kontroversielle "territorialitetsbegreb" (Tonboe 1994) stilles et på godt og ondt lokalt selvgroet, identitetsorienteret og nærmest mekanisk (i Durkheimsk forstand) sammenhold "nedefra" overfor et ydre pres "oppefra" for at strukturere og kontrollere det lokale liv og den lokale befolkning (à la Webers definition af en stat, som nødvendigvis må have kontrol over et territorium, om nødvendigt via fysisk magt (Weber 1978: 901)). Det er territorialitetens janusansigt, hvor nedefra-siden ofte negligeres eller direkte delegitimeres sammen med hele begrebet. "Territorialitet" er noget primitivt, som kun "de andre" har, og som kun er forbundet med problemer og sammenbrud, som fx når vi taler om segregeret ghetto, etnisk rensning eller *gated community*. Territorialiteten oppefra, vores egen territorialitet, kalder vi derimod noget helt andet, og det er entydigt positivt, som når vi fx taler om godt naboskab, bo-miljø, "kvarterløft" – eller sammenhold i almindelighed.

I kritikken af "Arbejdssamfundet" (Jacobsen og Tonboe 2004) spiller den omstændighed, at danskernes stigende arbejdsindsats ifølge SFI's tidsanalyse (Bonke 2002) primært synes at ske på bekostning af socialt samvær med andre en afgørende rolle for min påstand om, at arbejds-samfundet ekspanderer på civilsamfundets bekostning med den mulige konsekvens, at social udvikling og kontrol "nedefra" erstattes af styring og kontrol oppefra, evt. via indsocialiseret selvkontrol (à la Elias' 'civilisationsproces' (Elias 1989)), i den udstrækning, sammenhængskraften ikke bare udtyndes eller indsnævres til arbejdsstyrken via livet på arbejdspladsen, hvorved "resten", der lever "det andet liv" – livet udenfor arbejdslivet – marginaliseres mere og mere. Jeg tror ikke mine analytiske

ke dispositioner som refereret i det ovenstående repræsenterer noget specielt indenfor sociologien, men tværtimod blot udtrykker sund sociologisk sans i god overensstemmelse med fagets tradition, hvor mange andre sociologer ganske givet kan berette om noget tilsvarende indenfor deres eget faglige virke. For mit vedkommende altså indtil jeg blev bragt i tvivl af den aktuelle debat om sammenhængskraft. Hvad er det da, der er på færde her?

Det er ikke så meget "de relativt ubekymrede", som fx Jørgen Goul Andersen, der gang på gang fremfører og dokumenterer, at danskerne i høj grad, og ret konstant, bakker op om velfærdsstaten og skatterne hertil (fx i Information 4.12.2004), og at der ikke er særligt belæg for at hævde, at der er foregået et generelt moralsk forfald, men måske nok er indtrådt en større grad af 'betingethed' eller refleksivitet (Andersen 1998). Det samme er stort set vurderingen fra forskerne bag den danske værdiundersøgelse (Gundelach 2002). Det er heller ikke så meget "de lettere bekymrede" som fx Per Schultz Jørgensen (2007), der peger på, at en yderligere fortsættelse af den neo-liberale politik fra det politiske højre med privatisering og markedsførelse af den offentlige sektor/velfærdsstaten og dens fælles institutioner kan fremme "stærke gruppeinteresser, som ikke uden videre ser sig selv som identiske med det danske samfund i sin helhed". Det vil fremme en udvikling mod en 'partiel solidaritet' og måske fraktionere denne yderligere. Men egentlig er en sådan prioritering af økonomisk konkurrencekraft på bekostning af social sammenhæng angiveligt ganske unødvendig, fordi vi netop takket være vores velfærdsmodel scorer højt, faktisk højest i en bredere international sammenligning, på begge dimensioner. Endda er den skadelig, fordi den sociale sammenhængskraft netop er en af de vigtigste konkurrenceparametre. Det er snarere på grund af vores økonomiske og kulturelle lukkethed overfor omverdenen, herunder også den manglende integration af udlændinge, at vi har problemer med konkurrencekraften (Ibid.). Analyser som disse ligger sådan set indenfor den 'naturlige' sociologiske skepsis overfor, hvordan

det nu vil gå, hvis man forstyrrer en allerede velfungerende social strukturering. Men faktisk er 'de ubekymrede' og 'de lettere bekymrede' ikke dem, der præger debatten mest. Det er derimod 'de bekymrede' og 'de stærkt bekymrede' – hvad der nok kan give anledning til bekymring.

For det første sker det som sagt på den overraskende baggrund, at Danmark internationalt anses for at være et af de lande, måske endda det land, hvor sammenhængskraften og den samlede sociale kapital er størst (Gundelach 2004). Den indbyrdes sociale tillid i Danmark ligger ikke bare højest i Europa (65% af danskerne mener, at man kan stole på de fleste mennesker mod et gennemsnit på 28% af Værdiundersøgelsens 86 lande i 2000); den har også været stigende de sidste år: I en tværnational undersøgelse fra 2005 (SoCap-projektet) var andelen af tillidsfulde danskere steget til 78% (Svendson og Svendson 2006). Det samme gælder (stort set) tilliden til 'det offentlige' og til samfundets institutioner. Og sammenhængen mellem dette og befolkningens foreningsaktivitet (hvad vi med Putnam (2000) kalder 'den sociale kapital') er klar, hvor dog en mindre nedgang i dele af aktiviteten i Danmark evt. på sigt kan dæmpe danskeres sociale og institutionelle tillid noget i fremtiden (Levinsen 2004).

Hvorfor så være bekymret eller 'stærkt bekymret' og se 'alvorlige trusler' i den situation? Selvfølgelig kan det fortolkes som et udslag af, at de, der meget har, også har meget at miste, men det virker unægtelig som en noget kontrafaktisk tankegang, når man starter argumentationen for en stærkere sammenhængskraft med at påstå, at den er truet, uden at fortælle, at den ligger højere end nogensinde før, og højere end i andre lande. Hr. McKinney Møllers privatøkonomi bliver næppe truet, hvis han evt. mister sin folkepension, hvad der dog sagtens kan være tilfældet for mindre bemidlede borgere i dette land. Derimod kan det selvfølgelig godt tænkes, at det, som er på færde, er den dobbelthed, som både Niklas Luhmann (1999) og Ulrich Bech (1997) angiver, at der er mellem et højt niveau af tillid og et højt niveau af risiko, som synes at optræde

sammen. Frihed på det individuelle niveau bygger – nødvendigvis og for at være reel – på tillid til sig selv, til andre og til ”systemet” eller institutionerne. Høj grad af frihed, initiativ og forandring forudsætter derfor også en høj grad af tillid – eller sammenhængskraft. Denne sammenhæng kan dog ikke ubetinget vendes om i den forstand, at stigende frihed og risikotagning *nødvendigvis* vil fremkalde mere tillid, idet det også kan ende i kaos eller anomi – jf. Durkheims diskussion (2002) af betingelserne for organisk solidaritet – hvad der så blot igen placerer sammenhængskraften som det primære med egne (andre, forudgående) årsager.

For det andet må det altid være en kilde til selvransagelse, hvis personer eller faggrupper, man ellers aldrig har haft noget til fælles med, pludselig melder sig på samme hold som én selv. Er det nu de andre, én selv, eller situationen, eller alle tre dele, der har ændret sig. En norsk kollega til mig blev engang bebrejdet i stærke vendinger, at han havde skiftet holdning til et vigtigt fagpolitisk emne. Ud over at redegøre for, hvordan situationen og konteksten havde ændret sig, var hans svar, at han til sin egen beroligelse stadig havde de samme modstandere som før. Disse kloge ord skal da også være mit udgangspunkt i denne sammenhæng.

FRA MODERAT TIL STÆRK BEKYMRING

Først en advarsel fra hvad der tilsyneladende er en mere faglig-teknisk side. Den tidligere overvismand Niels Kjærgård (2007) mener ikke, at den danske velfærdsmodel, hvor særligt pensionssystemet angiveligt bygger på ’Noget for ingenting’, som igen bygger på en høj grad af indbyrdes solidaritet og sammenhængskraft, kan opretholdes uændret i fremtiden. Specielt udgør ’globaliseringen’ en trussel. Dette begreb indfanger både danskernes tættere relationer til omverden og omverdens stigende ’repræsentation’ i Danmark (Kjærgård 2007): ”Kan solidariteten opretholdes, hvis befolkningen består af meget forskellige etniske grupper, af meget forskellige religiøse grupper med meget forskellige interesser? I dag har vi over 300.000 indvandrere, heraf

200.000 muslimer, mens fortidens store indvandrergrupper, de russiske jøder i begyndelsen af det 20. århundrede og polakkerne omkring Første Verdenskrig, var under 10.000. Meget tyder på, at det ikke er muligt.” I stedet må vi, ifølge Kjærgård, indstille os på et noget-for-noget-system. Det er altid interessant at se, når økonomer indirekte anerkender den normregulerede kollektivitet (solidaritet og sammenhold) som mere afgørende for samfundsudviklingen end markedskræfterne (noget-for-noget), man så (desværre) må falde tilbage til. Hvis det da ikke blot er et indlæg mod yderligere indvandring. Advarslen falder dog godt i tråd med den mere eksplicit politiske diskussion.

Statsministeren rejste allerede i sin nytårstale ved indgangen til 2006 dette tema; først om vores fremtidige velfærdssamfund: ”Alle skal med. En god uddannelse til alle er en forudsætning for, at vi kan opretholde et samfund uden store økonomiske og sociale skel. Et samfund, der hænger sammen”. Senere, om udlændingebatten (Muhammedkrisen) og ytringsfriheden: ”Men vi har især et ansvar for at forvalte den på en sådan måde, at vi ikke opdanner til had og ikke splintrer det fællesskab, som er én af Danmarks stærke sider. Det er en betydelig styrke for det danske samfund, at vi som regel er ret gode til at snakke os tilrette om tingene. Fordi vi generelt set viser hensyn og har tillid til hinanden. Tillid til samfundets institutioner. Tillid til et sæt bærende principper for vort samfund. Vi har bygget vort samfund på respekten for det enkelte menneskes liv og frihed, ytringsfrihed, lighed mellem mænd og kvinder, sondring mellem politik og religion. Vi tager udgangspunkt i, at mennesker er frie, selvstændige, ligeværdige og ansvarlige. Det skal vi værne om. For det er nogle af de bånd, der giver samhørighed. Vi har derfor let ved at samarbejde. Let ved at løse fælles opgaver. Og derfor også lettere ved at klare nye udfordringer. Lad os stå sammen om et samfund, hvor der er frihed til forskellighed. Og et samfund, hvor der er et stærkt fællesskab om grundlæggende værdier. Et Danmark, som ikke blot har en stærk konkurrencekraft. Men også en

stærk sammenhængskraft.” (Rasmussen 2006a). Bekymringen for sammenhængskraften tager her ganske naturligt og konstruktivt form af en stærk opfordring til at fastholde ”det (stærke) danske sammenhold” og ”de (særlige) danske værdier”. Det liberalistiske grundsyn er umiskendeligt som et ønske om at forene individ og samfund, selvstændighed-forskellighed og fællesskab, konkurrencekraft og sammenhængskraft. I en sociologisk optik kan man beskrive dette som et forsøg på at supplere Durkheims organiske solidaritet med den mekaniske eller Tönnies’ *Gemeinschaft* med *Gesellschaft*, det bedste fra begge verdener (set fra en neo-liberal synsvinkel), noget disse teoretikere næppe anså for realistisk eller særligt ønskværdigt. Deres begreber var i øvrigt mere til analytiske end til konkret politiske formål.

Senere uddybede statsministeren særligt problemstillingen om religion, nu en anelse mere analytisk orienteret (Rasmussen 2006b): ”sammenhængskraften bliver i disse år udfordret af en tiltagende religiøst betonet debat af mere uforsonlig karakter”. Udgangspunktet må imidlertid være ”Giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er”, altså Luthers to-regimente lære. Stat og kirke, religion og politik er adskilt i Danmark, og det skal det fortsat være. Religion, ikke mindst den fundamentalistiske, som med globaliseringen manifesterer sig stærkere, skal derfor holdes ude af det offentlige rum: ”Mindre religion i det offentlige rum vil sige, at de troende holder deres dogmer for sig selv – og indrømmer andre retten til at tro og mene noget andet. Ellers vil sammenhængskraften i samfundet blive truet af religiøs strid”. Dette gælder dog ikke i samme grad de ’almindelige folkekirkekristne’, som det gælder andre religiøse retninger: ”Den stærke sammenhængskraft i det danske samfund er bl.a. baseret på, at et massivt flertal af danskerne deler et fælles kulturkristent grundlag”. Her er kun et mindretal stærkt troende, mens flertallet mere eller mindre ubevidst er bærere af kristne holdninger og traditioner, som sikrer frihed og rummelighed. Mens ’vi’ således skal afstå fra at stille krav til, hvad andre skal tro og gøre, skal vi i det hele taget være

mindre optaget af religiøse symboler, og herunder sikre retten til at klæde sig, som man vil (jf. ’tørklædekrigen’) – også i det offentlige rum. At gøre herhjemme som i den sekulære stat Frankrig ville ifølge statsministeren være ”et unødvendigt kulturtab”. I stedet må vi gøre som vi plejer og er gode til: at tale os tilrette om tingene og holde religionen indendørs og i det hele taget fylde mindst muligt i det offentlige rum (Ibid.).

Mens dette pragmatisk orienterede lærestykke i at tale med to tunger er holdt i generelle, positive og konstruktive vendinger, er andre fra den politiske højrefløj mere eksplicite. Det gælder fx statsministerens partifælle Karen Jespersen og den politiske kommentator Ralf Pittelkow, der med bogen: *De lykkelige danskere – en bog om sammenhængskraft*, (2005), ønsker at undersøge nærmere, hvorfor vi er så lykkelige – og så sammenhængende – og hvorfor denne sammenhængskraft og den høje grad af tillid mellem folk er så truet i dag. Havde man gjort det noget tidligere og forbedret vilkårene for de udsatte grupper, som man netop i kraft af tilliden og sammenhængskraften havde de bedste muligheder for, ”kunne man have undgået nogle af de største politiske fejltagelser, man har begået indenfor de seneste årtier”, siger Pittelkow til *Jyllandsposten* (Borg 2005). Sammenhængskraften er imidlertid nu truet fra mindst seks sider: Først fra den tiltagende individualisme, der imidlertid ikke tilskrives liberalismen men ’eliten’, der i sin globaliseringsbegejstring har lagt alt for ensidigt vægt på individet og ikke haft tilstrækkeligt blik for ’det folkelige fællesskab’. Dermed har den skabt en spænding mellem sig og befolkningen. Derudover har folkeskolen, ikke mindst med ’reformpædagogikken’ (rundkredspædagogikken?) svækket sammenhængskraften: ”Ved at overlade en stor del af ansvaret til eleverne selv, har man svigtet de svageste elever...Heldigvis er der nu blevet politisk flertal for en opstramning med konkrete mål og flere krav til eleverne – og det er nødvendigt af hensyn til det, der venter forude: Globaliseringen”, – der så udgør den tredje trussel i og med – ”at der trods 10 år med

økonomisk opsving og høj beskæftigelse stadig er en stor gruppe, som ikke er kommet med på vognen". Dette leder automatisk videre til fjerde trussel: Indvandringen: "Det var eksempelvis forbudt at diskutere antallet af indvandrere, for visse politikere havde den indfaldsvinkel, at indvandrere blot var flere individer, der kom til landet .." (underforstået, at det er det ikke længere), der så igen leder videre til truslen om at udvide EU med Tyrkiet, hvad der "sandsynligvis betyder stærkt øget indvandring". Endelig er vi så fremme ved EU selv, den sjette trussel, der fremover skal ned i et langsommere tempo, så danskerne ikke bliver fremmedgjorte: "EU har en stor og positiv funktion. Men flere beføjelser til EU er ikke altid et fremskridt. Vi skal fastholde solide beføjelser i nationalstaterne, fordi der er meget mere fællesskab og demokrati der", siger Karen Jespersen". Heldigvis konstaterer forfatterne nu (dvs. i 2005) en drejning i den offentlige debat væk fra den 'politiske korrekte individualisme' samtidig med at de mærker "en klangbund" for at diskutere sammenhængskraften (Borg 2005). Den efterfølgende både faglige og politiske debat, hvoraf kun en brøkdel af det mest lodige er refereret ovenfor, synes i høj grad at have bekræftet denne fornemmelse. Blot to yderligere eksempler inden en foreløbig opsamling:

Kommentatoren og den anti-islamiske forfatter Lars Hedegaard (2006) var meget hurtig til at imødegå statsministerens opfordring til at tolerere religiøse symboler, specielt muslimske kvinders tørklæder og klædedragt i øvrigt, som han anser for alt andet end et uskyldigt udtryk for kvindernes og pigernes eget valg. Tværtimod er det ifølge Hedegaard i de fleste tilfælde et udtryk for både religiøs og patriarkalsk undertrykkelse af kvinderne, og et i høj grad integreret element i Sharia (Hedegaard 2006): "I islam er tilsløring, pisk, stening, håndsafhugning, halv arveret til kvinder, mænds ret til fire koner osv., en del af en samlet pakke af sharia-lovregler. Det er take it or leave it." Hedegaard fortsætter: "Det er på den baggrund kuriøst, at statsministeren på den ene side advarer mod aggressive religio-

ners opløsende virkning på landets sammenhængskraft og på den anden side forsvarer de islamiske magthaveres vigtigste redskab til at opløse samfundet i skarpt adskilte befolkningsgrupper, nemlig tørklædet. Det er netop denne funktion som politisk uniform, der får islams magthavere rundt om i verden til at gå til de mest brutale yderligheder for at tvinge kvinderne til at iføre sig den."

Om det var sådanne eller andre betragtninger, der inspirerede beskæftigelsesministeren til et lille årstid senere at foreslå forbud mod religiøs klædedragt, særligt burka, blandt offentligt ansatte, er svært at sige. Officielt var begrundelsen hensynet til uhindret og åben kommunikation mellem de offentligt ansatte og borgerne.

Begrebet sammenhængskraft er efterhånden blevet så indarbejdet i det politiske liv, at det er blevet en helt naturlig reference for politiske reformer udgået fra regeringen og det borgerligt-politiske flertal. Om den kommende såkaldte 'kvalitetsreform' hedder det således fra MF Torsten Schack Pedersen (v) i et interview til Danmarks Radio (Raunwe 2007): "Reformen skal sikre sammenhængskraft.... Regeringens stort anlagte kvalitetsreform af den offentlige sektor er ikke kun et spørgsmål om at forbedre systemerne sådan at man kan give bedre service til borgerne – reformen skal også rumme pædagogiske tiltag overfor befolkningen Som en del af kvalitetsreformen skal det fremover fremgå, hvor meget det offentlige støtter os, hver gang vi f.eks. køber en togbillet, en teaterbillet eller betaler for ungens daginstitution. Vi skal simpelthen kunne se, hvad vi får for de høje skatter Det skal styrke sammenhængskraften herhjemme." – siger altså Torsten Schack Pedersen.

BEKYMRING SOM SKALKESKJUL

Tilbage står vi, efter min mening, i dag med følgende indtryk: Frygten for en svækket sammenhængskraft, som gennemgående bruges som argument og udgangspunkt for en styrkelse af samme, er lige så gennemgående mere forestillet end reel. Tværtimod kan vi gang på gang kun konstatere en både høj og stigende til-

lid blandt danskerne, høj og stigende opslutning bag det offentlige og 'de fælles danske værdier', selvom der, som altid og alle steder, er nogen, der ikke deltager i denne 'bevægelse'. Dermed bliver den i bund og grund *politiske* udvikling af og brug af begrebet et mønstereksempel på det, jeg andetsteds har kaldt 'en kontrafaktisk moraludvikling' (Tonboe 1997): Påstanden om en udvikling eller tilstand stik modsat den faktiske bruges som argument for at fremme eller stramme udviklingen eller situationen yderligere men i modsat retning af det, man ellers påstår sker eller vil ske.

Således blev den misvisende påstand om danskernes lave, og faldende, arbejdsindsats brugt som afsæt for politiske initiativer for at fremme danskernes arbejdsindsats yderligere af den nytiltrådte VK-regering fra 2001 hen imod et endnu mere udpræget arbejds- og konkurrencesamfund (Tonboe 2004). På samme måde som påstanden om stigende vold, kriminalitet og risiko, som viste sig uden hold i virkeligheden, fra slutningen af 1990'erne under SR-regeringen og de første år under VK-regeringen fra 2001, blev brugt som grundlag for en række skærpelser af strafniveauet hen imod et mere straffende samfund (Pedersen 2005). 'Vi vil bare ikke længere finde os i det', som det hed dengang som en illustration af, at det snarere var vores tolerance og holdninger end det var vores (kriminelle) adfærd, som var i skred. I dag fremtræder det mere klart som politikernes appel til hvad de hævder er befolkningens 'retsfølelse' (Nielsen 2006).

På samme måde er det nu vores lyst til at disciplinere og opdrage (alle) i det danske folk til at vise yderligere taknemmelighed, sammenhold og opslutning om de nationale værdier og det nationale danske projekt (danskerne er i forvejen det måske mest nationalt orienterede folk i Europa ifølge den internationale værdundersøgelse (Gundelach 2001, Hobolt 2004)) – helst med det gode men om nødvendigt med andre midler (Skik følge eller land fly!) – snarere end det er et svækket sammenhold, der er på færde. Måske er der endda en selvforstærkende effekt:

Mere disciplinering og appel giver mere opslutning og sammenhæng – det virker altså? Det er imidlertid primært vores/nogens/flertallets(?) frygt for og manglende accept af 'de fremmede', det fremmede, det globale og for forandring i det helt taget – nu 'vi' lige havde det så godt, trygt og lykkeligt – der ligger bag denne drift mod det disciplinerende, ensrettende og i realiteten intolerante og autoritære antrit, der på paradoksal-tilslørende vis gemmer sig bag den pæne appel til mere sammenhold og tolerance. Markeringen er dermed i sig selv et udtryk for vilje til intern splid frem for til internt sammenhold. Intet andet men heller intet mindre. Denne udlægning passer også langt bedre med, at det siddende politiske establishment repræsenterer en "*mistillidskultur*" frem for en tillidskultur: Centralt initierede kontrol- og evalueringstiltag har formodentlig aldrig præget den offentlige sektor mere end i dag – og decentraliseringen aldrig været mindre reel.

Derfor er der al mulig grund til at forholde sig tøvende og ambivalent til diskussionen og 'bevægelsen' om 'sammenhængskraft' fra en sociologisk så vel som fra en etisk synsvinkel. Den frembyder tydeligvis også en misforståelse og en forvanskning af begrebet, som det blev forstået i den klassiske sociologiske tradition, som om det nu er noget, man kan foranstalte, overtale eller endda måske befale sig til ovenfra, fra den politiske magts side. Det kan man ikke – i hvert fald ikke som 'ærligt' fænomen eller med varig effekt. Sammenhængskraft må nødvendigvis starte og komme nedefra og indefra som en 'naturlig tilbøjelighed', man ikke kan modstå, som en slags kærlighed og ikke som en national pligt. Man kan jo ikke sige: Elsk mig så! – og forvente et positivt resultat! Det er, som Tönnies sagde (1988) et spørgsmål om *væsensvilje*, som man ikke kan lave rationelle aftaler eller kontrakter om. Sådanne rationelle kalkyler hører Gesellschaft og organisk solidaritet i moderne globaliserede samfund til. De er ikke nødvendigvis mindre egnede til at kitte samfund sammen, men de er gjort af et helt andet stof, og de fører til andre typer og former for samfund. En sådan fremtid

skulle vi måske hellere besinde os på end at søge løsningen i fortiden som en anden flok neo-kommunitarister? Det ville alt andet lige også passe bedre ind i den såkaldte "kontraktspolitik" – hvis bare man så kunne finde et mere dækkende ord end 'sammenhængskraft' – 'civilitet' måske?

DET KØLIGE ALTERNATIV

Den norske kriminolog og sociolog Nils Christie spurgte i sin tid med bogen *Hvor tett et samfund?* (Christie 1982) om hvor langt, det var hensigtsmæssigt at gå. Hans overvejelser tog udgangspunkt i en modstilling af 'det tætte samfund' hvor primærkontrollen (og sammenhængskraften) hersker – den kontrol, som ikke er tænkt som sådan, men alligevel virker gennem små ofte umærkelige signaler om billigelse og misbilligelse, som vi hele tiden sender til hinanden gennem og i den dagligdags interaktion – overfor 'det løse samfund', hvor sekundærkontrollen gør sig gældende – dvs. den eksplicite og specialiserede kontrol som fx straf og fængsel (hvor man helt afskærer primærkontrollen). Primærkontrollen ville være langt at foretrække, fordi den virker mere umiddelbart, er mere effektiv og har færre negative konsekvenser på langt sigt. Den stempler fx ikke. Problemet er blot, at det tætte samfund også kan blive for tæt, overvågende, omklamrende og undertrykkende – og at det fungerer bedst i små samfund, mens der er risiko for under 'større forhold' at sætte delsamfund op mod hinanden. Spørgsmålet blev derfor, hvor tæt et samfund man kunne acceptere og forsvare – med andre ord hvor meget sammenhængskraft, det ville være hensigtsmæssigt at operere med – af hensyn til en rimelig og human kriminalitetskontrol i et moderne samfund.

Nu er det måske relevant at vende sagen på hovedet og spørge: Hvor løst et samfund skal der til, eller: hvor langt er det forsvarligt at gå i retning af et 'løst' samfund med mere sekundærkontrol for at modvirke den autoritære tendens i den aktuelle sammenhængskraftdebat?

Her vil det være nærliggende at tage udgangspunkt i et historisk fortilfælde – ikke fordi jeg tror historien gentager sig,

men snarere fordi vi ved at lære af den kan undgå dette. Det drejer sig om den tyske sociolog Helmut Plessner, elev af Max Weber, som allerede i 1924 skrev *Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus* (Plessner 2002[1924]) under indtryk af den gryende nationalsocialisme og dens tilbageskuende romantisering af det lokale Gemeinschafts varme tillokkelser i et rationaliseret og industrialiseret samfund – en følelsesbåret reaktion, som også berørte dele af den daværende tyske venstrefløj (Siegfried 2007, Essbach oa. 2002). Heri lå bl.a. bevægelsernes misbrug af Tönnies, som denne ikke – specielt ikke efter sin afskedigelse i 1933 – formåede at modsætte sig tilstrækkeligt effektivt. Romantisering af Gemeinschaft og det tyske folk lå Tönnies selv meget fjernt. I *Grenzen der Gemeinschaft* argumenterede Plessner for et alternativ i form af 'det kølige demokrati' med en "formidlingens kultur – en "samfundsetos" – hvor mennesker mødes som fremmede, og hvor social omgang formidles gennem skiftende roller. Ganske vist er rollen ikke noget, der kun repræsenterer menneskets ydre. Den svarer til menneskets "excentriske positionalitet": at mennesket er "kunstigt af naturen", som det hedder i Detlef Siegfrieds omtale af bogen (Siegfried 2007). Måske blev bogen også skrevet under indtryk af den italienske fascisme, der som bekendt var forud for og forbillede for den tyske, og hvor symbolet netop var det stærkt sammenbundne risknippe (de såkaldte fascies – deraf navnet fascisme), symboliserende sammenhæng på tværs af klasser og andre grupperinger (der også den gang blev anset for at "høre fortiden til") – altså en ovenfra tilstræbt sammenhængskraft, der ville noget – noget før det længere nordpå kom til at hedde "Ein Volk, ein Reich, ein Führer". Plessner blev, som man kunne forvente, ligesom Tönnies og mange andre kritiske filosoffer og sociologer, fyret som universitetslærer ved nazisternes magtovertagelse i 1933 og måtte emigrere, men blev rehabiliteret efter 1945 og oplevede først i 1972 at se sin bog genoptrykt i en periode, hvor radikalismen, både til højre og til venstre – sammen med en vis skepsis imod den –

atter vandt frem (Siegfried 2007). Ovenstående baserer sig ikke på en nærlæsning af bogen og debatten ved dens 'genopdagelse', men i den aktuelle danske situation – uden sammenligning til mellemkrigstidens Tyskland i øvrigt – var det måske ikke nogen dårlig idé at studere dette værk mere indgående – fra et rent sociologisk synspunkt, naturligvis.

Jens Tonboe er professor i sociologi ved Aalborg Universitet og medlem af forskningsgruppen CASTOR.

LITTERATUR:

- Andersen, Jørgen Goul (1998) *Lovene og mig. Danskernes forhold til landets love*. København: Rockwoolfonden/Spektrum.
- Andersen, Jørgen Goul (2004) Kronik. *Information* d. 4.12.2004.
- Beck, Ulrich (1997[1984]) *Risikosamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bonke, Jens (2002) *Tid og Velfærd*. Rapport 02:26. København: Socialforskningsinstituttet.
- Borg, Orla (2005) 'Den danske lykke er truet'. Interview med Karen Jespersen og Ralf Pittelkow. *Jyllandsposten* 23.10.05, Indblik: s. 6.
- Christie, Nils (1982[1975]) *Hvor tett et samfund?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Durkheim, Emile (2000[1893]) *Om den sociale arbejdsdeling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Elias, Norbert (1989[1939]) *Sedernas Historia*. Atlantis: Stockholm.
- Essbach, Wolfgang ua. Hg. (2002) *Plessners "Grenzen der Gemeinschaft". Eine Debatte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Etzioni, Amitai (1988) *The Moral Dimension*. New York/London: The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1993) *The Spirit of Community*. New York/London: Simon & Schuster.
- Gundelach (2001) 'National identitet i en globaliserings-tid'. *Dansk Sociologi* 12 (1): 63-80.
- Gundelach, Peter (red.) (2002) *Danskernes værdier*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gundelach, Peter (red.) (2004) *Danskernes særpræg*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Habermas, Jürgen (1971[1962]) *Borgerlig offentlighed*. København/Oslo: Fremad/Norsk Gyldendal.
- Habermas, Jürgen (1975[1973]) *Legitimationsproblemer i senkapitalismen*. København: Fremad.
- Hedegaard, Lars (2006) 'Foghs forunderlige sammenhængskraft'. 203/20juni2006/burka.
- Hobolt, Sara Bintzer (2004) 'Lokal orientering' i Peter Gundelach (red.) *Danskernes særpræg*. København: Hans Reitzels Forlag: 313-337.
- Jacobsen, Michael Hviid og Jens Tonboe (red.) (2004) *Arbejdssamfundet. Den beslaglagte tid og den splittede identitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jensen, Per H. (2007) 'Analyse: Kit. Hvorfor taler alle om sammenhængskraft?' *Politiken* d. 19. februar.
- Jespersen, Karen og Ralf Pittelkow (2005) *De lykkelige danskere – en bog om sammenhængskraft*. København: Gyldendal.
- Kjærgård, Niels (2007) 'Noget for ingenting'. Kronik i *Politiken* d. 26. marts, 2007.
- Levinson, Klaus (2004) 'Tillid'. I Peter Gundelach (red.) *Danskernes særpræg*: 88-118.
- Luhmann, Niklas (1999[1968]) *Tillid*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Møller, Jørgen og Jens Tonboe (1983) *Arbejderbevægelse og Lokalpolitik – opposition eller samarbejde?* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Nielsen, Beth Grothe (2006) *Straf – hvad ellers?* Århus: Tiderne Skifter.
- Pedersen, Mette Brandt (2005) "Moralsk Panik" – i *Folketinget?* Speciale. Aalborg Universitet: Sociologiuddannelsen.
- Plessner, Helmuth (2002[1924]) *Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Putnam, Robert (2002) *Bowling alone*. New York: Simon and Schuster.
- Rasmussen, Anders Fogh (2006a) 'Nytårstale 2006'.
- Rasmussen, Anders Fogh (2006b) 'Tro og politik'. *Politiken, debat*, 20.5.2006. 3. sektion: s.6.
- Raunwe, Pieter (2007) 'Reformen skal sikre sammenhængskraft'. www.dr.dk/P1/orientering/indslag/2007/01/18.
- Schultz Jørgensen, Per (2007) 'Sammenhængskraft er velfærd – og det økonomiske grundlag for den'.
- Siegfried, Detlef (2007) 'Det kølige demokrati'. *Weekendavisen* d. 16. marts, Ideer, s. 10.
- Simmel, Georg (1998[1908]) 'Hvordan er samfundet muligt?' I Georg Simmel: *Hvordan er samfundet muligt?* Udvalgte sociologiske skrifter. København: Gyldendal: 49-69.
- Svendsen, Gunner Lind Haase og Gert Tinggard Svendsen (2006) *Social kapital – en introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Tonboe, Jens (1974) *Offentlighed, hemmelighed og medindflydelse i planlægningen: Demokratiets ideal og virkelighed*. København: SBI/Teknisk Forlag.
- Tonboe, Jens (1980) 'Den tvetydige demokratisering'. i Niels Arnfred m.fl. (red.) *Samfundsplanlægning*. Samfundsvidenskabeligt Forlag: 116-149.
- Tonboe, Jens (red.) (1994) *Territorialitet. Rumlige historiske og kulturelle perspektiver*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Tonboe, Jens (1997) 'Sociologisk sans, moralsk forandring og princippet om kontrafaktisk fortolkning'. *Dansk Sociologi* 8 (2): 63-82.
- Tonboe, Jens (2004) 'I dit ansigts sved ...'. I Michael Hviid Jacobsen og Jens Tonboe (red.) *Arbejdssamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag: 27-53.
- Tönnies, Ferdinand (1988[1887]) *Community and Society*. New Brunswick/London: Transaction Publishers.
- Weber, Max (1978[1922]) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.